



ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР”
ФАКУЛТЕТ „МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И АДМИНИСТРАЦИЯ”
КАТЕДРА „АДМИНИСТРАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ”

ЕКАТЕРИНА ДИМИТРОВА КЮСКИЕВА-АРАБСКА

**ПОДХОДИ И ИНСТРУМЕНТИ ЗА УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по професионално направление 3.7. “Администрация и управление”

Научен ръководител:

Доц. д-р Мария Великова

Варна, 2017

Дисертационният труд с обем от 207 страници се състои от увод, три глави, заключение, списък на използваните източници и списък на приложенията. Приложенията са в обем от 74 стр. и съдържат 15 таблици и 44 фигури. Съдържанието на главите се разделя на отделни части, в края на всяка глава са направени конкретни изводи. Списъкът на използваната литература се състои от 123 източника на български и английски език, разделени в три категории: книги, статии и доклади; нормативни и стратегически документи и интернет източници.

Дисертационният труд е обсъден в катедра „Администрация, управление и политически науки” на факултет „Международна икономика и администрация” на ВСУ „Черноризец Храбър”.

Авторът на докторската дисертация се обучава на самостоятелна подготовка в катедра „Администрация, управление и политически науки”.

Публичната защита ще се проведе на открито заседание на научното жури на Г. ОТ Ч. В ВСУ „Черноризец Храбър”.

Материалите по защитата са достъпни в във ВСУ „Черноризец Храбър” и на сайта www.vfu.bg.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Увод

Процесите на глобализация, започнали през XX век, поставят много проблеми и въпроси пред отделните държави и международната общност, което води до утвърждаване на концепцията за устойчивото развитие като основна с цел обвързване на икономическата с екологичната ефективност на производството за "пестеливо" използване на природните ресурси и възстановяване на екологичното равновесие. Стратегията Европа 2020 за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж цели насърчаване на екологична и конкурентоспособна икономика, която ефективно използва ресурсите.

Едно от проявленията на стремежите към устойчиво развитие е политиката на ЕС за безопасност на храните е постигане на възможно най-високо ниво на защита на човешкото здраве и интересите на потребителите по отношение на храните. Съюзът се стреми да постигне това чрез даване на гаранции, че храната е безопасна и подходящо етикетирана, като взема предвид разнообразието, включително традиционните продукти, и в същото време гарантира ефективното функциониране на вътрешния пазар. Водещият принцип на политиката на ЕС за безопасност на храните е прилагането на интегриран подход - „от фермата до масата”, покриващ всички сектори на хранителната верига, включително производство на фуражи, здраве на растенията и животните, хуманно отношение към животните, първично производство, преработка на храни, съхранение, транспорт, продажба на дребно, внос и износ и т.н. Този широкомащабен и интегриран подход, при който отговорностите на производителите на храни и фуражи и компетентните власти са ясно определени, представлява цялостна, ефективна и динамична политика, прилагана в земеделския и хранителния сектор, отразявайки

историческите, културните и обществените ценности на различни териториални общности. Основна цел в развитието на селското стопанство в ЕС за постигане на високи нива на безопасност на храните, икономическа, екологична и социална устойчивост утвърждава устойчивото земеделие като алтернатива за бъдещото развитие, интегрираща три основни цели - здравословна околна среда, икономическа рентабилност и социална справедливост. Политиките на ЕС акцентират върху биологичното производство като един от начините за постигане на устойчиво развитие. Производството на биологични продукти е икономически ефективно, екологично съвместимо и социално отговорно и се явява иновативно решение за предприемаческа инициатива, целящо постигане на конкурентоспособност с прилагането на екологични технологии с нов подход - планиране, управление и контрол върху процеса на производство.

2. Актуалност и значимост на темата

Актуалността и значимостта на теоретично-практическото изследване на дадената тема на дисертацията се състои в потенциала на биологичното производство като мултифункционална система да интегрира икономическите и социалните въпроси с тези, касаещи опазването на околната среда, превръщайки го в една подходяща алтернатива за производители, преработватели и търговци да намерят най-доброто решение за организацията, управлението и развитието на своето земеделско стопанство, производствено предприятие или търговска организация и да намерят подходящи пазари за своите продукти.

Настоящата разработка, която проучва условията и възможностите за развитие на биологичното производство в България във връзка с постигането на устойчив растеж, е провокирана от прогресивното развитие на сектора в световен мащаб, нарастващото търсене на биопродукти в

европейски и международен мащаб - от една страна, а от друга - от благоприятните предпоставки за развитие на биопроизводството в страната, както и от възможностите, които то осигурява за развитие на малкия и средния бизнес и развитие на селските райони. Биологичното земеделие се разглежда от гледна точка на следните позитивни характеристики: устойчиво управление на природните ресурси; високи стандарти за качество и безопасност на храните; хуманно отношение към животните; икономическа ефективност, осигуряване на заетост и развитие на селските райони.

Основните характеристики на биологичното производство го правят адекватен за съвременните реалности подход за развитие на висока конкурентоспособност и динамичност. Самата същност на биологичното производство като производствен метод, базиран на един нов и цялостен мениджърски подход, отговарящ на изискванията на визията „от фермата до масата”, включва много иновативни подходи и възможности за развитие в различни насоки и разновидности. Имайки предвид, че биопроизводството е сектор, който продължава и към момента положителните тенденции на нарастване от последните години, регистрирани в европейски и световен мащаб (и като площи, и като продажби), и факта, че е основен акцент в редица законови и стратегически документи за програмен период 2014-2020, както и поради нарастващото потребителско търсене, в дисертационния труд са поставени изследователски цели и задачи във връзка с потенциала му за принос към устойчивото развитие на селските райони.

3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е устойчивото развитие на селските райони в Република България чрез насърчаване на биологичното производство в контекста на европейската и националната политика като сектор с

потенциал за постигане на икономическа, социална и екологична устойчивост.

Предмет на изследването е биологичното производство като производствен метод, основан на интегрирани подходи, при който се контролира не само крайният продукт, а целият производствен процес, и възможностите за подобрения в управлението на различни нива за принос към устойчивото развитие на селските райони.

4. Изследователски проблем

Развитието на селските райони в контекста на концепцията за устойчиво развитие се явява основен приоритет на европейско и национално ниво, който изисква нов поглед върху възможностите за изпълнение на поставените стратегически цели. Идентифицираните проблеми, като големите дисбаланси в икономическото развитие и увеличаващата се изостаналост и обезлюдяване на селските райони, налагат търсене на нови подходи, методи и инструменти за постигане на устойчиво развитие. В резултат на настъпилата промяна в реалностите (икономически, екологични, социални, организационни и т.н.) на селските райони е необходимо да се очертаят проблемите и факторите за развитието на биологичното земеделие като инструменти за устойчиво развитие.

Опитите за изследване на биосектора в България в неговите различни аспекти са извън фокуса на неговата организация и управление като устойчив бизнес модел, а по-скоро са концентрирани върху отчитане тенденциите в неговото развитие (които не намират нужния анализ и обяснения), възможностите за подпомагане по програми и мерки и чисто технологичната част. Проблемите остават „встрани“ от дългосрочните ефекти от неговото приложение като производствен метод от българските оператори и принос към устойчиво развитие, а се търси по-скоро една по-ограничена времево и концептуално перспектива, разчитаща основно на

приоритетните финансираня и продукт на по-висока цена. Не се отчита липсата на достатъчно информация, стратегическо планиране в сектора на национално и регионално ниво, и на ниво конкретна организация, вземат се спонтанни и необосновани управленски решения, налице са сериозни пропуски в управлението на цялостния производствен процес, фокусиран върху производствени методи и технологии, а не върху перманентния контрол на всички процеси в организацията.

Всичко това налага необходимостта от допълнителни проучвания и разработването на предложения за прилагане на нови подходи и инструменти за ефективен национален, регионален и организационен мениджмънт на биологичното производство във връзка с потенциала му за постигане на икономическа, социална и екологична устойчивост и принос за развитието на селските райони в България.

5. Авторова теза

Устойчиво развитие на селските райони в България може да се постигне чрез развитие на биологичното производство, за което са необходими нови подходи и подходящ инструментариум за управление, които да поставят сериозна основа за вземането на обосновани решения и постигане на финансова самостоятелност на биологичните производители, преработватели и търговци.

6. Цели и задачи на дисертационния труд

Основна цел: Да се анализират проблемните области и предизвикателства в развитието на селските райони, като се акцентира на състоянието и възможностите на биологичното производство, и да се предложат инструменти и подходи за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива.

Задачи:

- Да се проучат възможностите за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване на развитието и усъвършенстване на управлението на биологичното производство;
- Да се анализират състоянието и основните фактори в развитието на биологичното производство в Република България във връзка с постигане на устойчиво развитие на селските райони;
- Да се изследват потенциалите на биологичното производство в контекста на стратегическите цели на европейско и национално ниво за устойчиво развитие на селските райони и трансфер на иновации;
- Да се дадат предложения за подобряване на националната рамка и управлението в областта на биологичното производство;
- Да се разработят и предложат инструменти за усъвършенстване на организацията и управлението в биологичното производство.

7. Методи на изследването

Дисертационният труд се основава на проучването на специализираната литература в страната и в чужбина, на наблюдения, на консултации с научни работници, мениджъри, експерти и специалисти по биологично производство. За постигането на целта и решаването на поставените задачи са използвани научноизследователски методи като: системен подход, класически емпиричен подход, дескриптивен и сравнителен анализ, ситуационен анализ, статистически методи, интервю с оператори (производители, преработватели и търговци) в областта на биологичното производство, метод на експертната оценка (експертни фокус групи), методи и техники за стратегически анализ и др.

8. Ограничения на дисертационното изследване

Изследването не разглежда чисто технологичните аспекти и проблеми на биологичното производство, както и икономически показатели. Изхождайки от базовата концепция за биологично земеделие, изследването е фокусирано върху управлението и мониторинга на процеси като цяло, а не върху контрола на агротехнически и други мероприятия, производствени процеси и крайни продукти.

Изследването е проведено в периода 2011-2016 г., който се отличава със забележителен ръст в биологичното производство в България по отношение на брой оператори в системата на контрол, отчетен от Министерство на земеделието и храните. В същото време трябва да се подчертае, че са срещнати доста трудности, особено в началото (когато все още биологичното земеделие в България няма такава популярност, каквато към момента), в събиране на данни и ползване на адекватни литературни източници (обяснени по-подробно в параграф 1.2.) поради различния подход на автора към поставения изследователски проблем и неговото разработване.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Структурата и обемът на дисертацията се определят от характера на целите и задачите и представят логиката на изложението. Дисертационният труд има 207 стандартни страници, състои се от увод, три глави, заключение, списък на използваните източници и списък на приложенията. Приложенията към дисертационния труд са в обем от 74 стр. и се състоят от 15 таблици и 44 фигури.

Структура на дисертационния труд:

Увод

Първа глава. Управление на биологичното производство в контекста на устойчивото развитие на селските райони

1.1. Международна и национална рамка за развитие и управление на биологичното производство - понятиен апарат и специфични характеристики в контекста на концепцията за устойчивото развитие

1.2. Анализ на състоянието на сектора на биологичното производство в Република България във връзка със състоянието и развитието на селските райони

1.3. Проблеми и тенденции в развитието на биологичното производство в Република България и връзката с трансфера на иновации

Втора глава. Възможности на биологичното производство за постигане на устойчиво развитие на селските райони

2.1. Анализ и оценка на основните фактори за развитието на биологичното производство в Република България във връзка с постигане на устойчиво развитие на селските райони

2.2. Проучване на условията и възможностите за развитие на биологичното производство в България

2.3. Насоки и перспективи за иновации в земеделието чрез развитие на биологичното производство

Трета глава. Комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива

3.1. Представяне на модела

3.2. Предложения за подобряване на националната рамка и управлението в областта на биологичното производство

3.3. Инструменти за усъвършенстване на организацията и управлението на ниво „земеделско стопанство, производствено или търговско предприятие“

Заклучение

Използвани съкращения

Литература

Списък на приложенията

III. КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В увода на дисертационния труд е обоснован изборът на темата в контекста на нейната актуалност и практическа приложимост. Формулирани са изследователският проблем и авторската теза. Дефинирана е целта на изследването и са посочени поставените за решаване изследователски задачи. Определени са обектът и предметът на дисертационното изследване. Посочени са използваният изследователски инструментариум, както и ограниченията по изследваната проблематика.

В дисертационния труд се приема терминът „*биологично производство*“, обхващащ биологично земеделие и преработка, поради съвременните тенденции на вертикална интеграция и факта, че първичното производство вече се разглежда в интегритета на производствената верига. По същия начин, и биологичната търговия все по-рядко се разглежда отделно. Това е направено само, ако се касае за въпроси, които са специфично адресирани. Въз основа на това авторът дава следната дефиниция: *Биологичното производство, като холистичен производствен метод в устойчивото земеделие, осигуряващ цялостен мениджмънт по време на целия производствен цикъл и отговарящ на стриктни стандарти, използва отговорно, запазва и възстановява природните ресурси, подпомага опазването на компонентите на околната среда (почви, води, биоразнообразие, ландшафт), стабилизира екосистемите и създава възможности за позитивен икономически и социален растеж, допринасяйки за устойчивото развитие на селските райони.*

В първа глава „*Управление на биологичното производство в контекста на устойчивото развитие на селските райони*“ се прави анализ на международната и националната рамка за развитие и управлението в биологичното производство, извеждат се понятийният апарат и специфичните характеристики в контекста на концепцията за

устойчиво развитие. Чрез анализ на сектора на биологичното производство в Република България, отчитайки състоянието и развитието на селските райони, се формулират основни изводи за проблемите и тенденциите и се очертават новите предизвикателства във връзка с поставените цели на национално и европейско ниво за изграждане на икономика, основана на знания и трансфер на иновации.

Задълбоченият анализ на литературата по изследваната проблематика и нормативните документи позволява да се изложат нерешени въпроси, на които се обръща внимание и се предлагат конкретни решения. Необходимостта от изследването се обосновава в обществен, научен и практически аспект във връзка с потенциала на сектора за развитие на селските райони в страната и постигане на устойчивост.

Първи параграф *„Международна и национална рамка за развитие и управление на биологичното производство - понятиен апарат и специфични характеристики в контекста на концепцията за устойчивото развитие“* разглежда концепцията за устойчиво развитие като основа на редица стратегически документи на международно, европейско и национално ниво, очетавайки три основни групи въпроси: екологични, икономически и социални, във връзка с насърчаването на по-ефективна по отношение използване на ресурси, по-зелена и по-конкурентоспособна икономика, като е обоснована връзката с концепцията за корпоративна социална отговорност, разглеждайки биологичното производство като устойчив бизнес модел. Направен е анализ на обстойната законова рамка на национално и европейско ниво, която поставя основите и регулациите в развитието на биологичното земеделие, и са представени данни за развитието на сектора и изследвания, извеждащи неговия социален и икономически „отпечатък“ и принос за развитието на селските райони.

Втори параграф *„Анализ на състоянието на сектора на биологичното производство в Република България във връзка със състоянието и развитието на селските райони“* разглежда биологичното земеделие като мислене и практика, като очертава основните тенденции, проблемните области и политиките в развитие на биосектора в България. Проучванията относно проблемните области в развитие на сектора в България показват като основен проблем липсата на достатъчна информираност и мотивация и в двете страни – оператори и потребители, водещи до неефективни управленски решения от страна на операторите и неустойчиво потребление от страна на потребителите. От друга страна, погрешните подходи към използване на предоставяните възможности за финансова помощ от европейски и национални програми подчертават нуждата от усъвършенстване на инструментариума за планиране и управление в сектора на различни нива, обхващайки различни сфери на въздействие.

Параграф трети *"Проблеми и тенденции в развитието на биологичното производство в Република България и връзката с трансфера на иновации"* разглежда възможностите за развитие на биосектора в контекста на националните стратегически цели за трансфер на иновации и постигане на конкурентоспособност, като извежда ролята на иновациите за прехода към зелена икономика.

Няколко предизвикателства са идентифицирани пред пазара на биологични продукти в България: малкият дял, който той заема на фона на целия хранителен пазар в България – в България се продават предимно вносни биопродукти на високи цени; липсата на преработвателни мощности – продажба предимно на суровини; липсата на утвърден бранд на български биологични продукти; европейското субсидиране води до това често биопродуктите да се продават като конвенционални.

Въпреки изнесените позитивни данни, наличието на нормативна уредба и институционална подкрепа, както и развитието на фермерските пазари в последните години, въпросът за реализацията на биопродукцията остава един от най-злободневните: трендовете над 95% от произвежданите сертифицирана биологична продукция в страната да се изнася, и то в по-голямата си част под формата на суровини (първична, необработена продукция) се запазват, а на българския потребител се предлагат крайни продукти – внос, което (наред с ниската информираност, липсата на ясна идентификация на биопродуктите и лесното объркване с т.нар. екологични продукти) неминуемо води до недостижими цени и ниски пазарни дялове на биопродуктите като цяло. Всичко това води до извода, че на биологичното производство в страната са нужни преди всичко „маркетингови иновации“, не само изразени в промени в дизайна и опаковката на продуктите, позиционирането, промоцията или ценообразуването, а и предполагащи нови маркетингови подходи и връзки с потребителите.

Критичните фактори за успех на иновативни приложения са разгледани в няколко сфери: взаимодействия между ключовите фигури и иновационни решения, предприемаческа инициатива, иновационен капацитет и управление, като е подчертано значението на междусекторните партньорства и изграждането на система за знания и иновации в земеделието, основана на маркетингови подходи.

Проучванията, направени в рамките на дисертационния труд във връзка с възможностите за трансфер на иновации и развитие на биологичния сектор, насочват вниманието към разглежда въвеждането на Community-supported agriculture (CSA) (преведено от автора като „земеделие, подкрепяно от обществото“), като разновидност на алтернативните хранителни мрежи и иновация, която би осигурила

необходимото финансиране за биостопанствата, както и предоставила възможност за диверсификация на дейностите.

Изводи от първа глава

- Биологичното производство, като холистичен производствен метод в устойчивото земеделие, осигуряващ цялостен мениджмънт по време на целия производствен цикъл и отговарящ на стриктни стандарти, има потенциал за прилагане в Република България и може да допринесе за устойчиво развитие на селските райони, както и да отговори напълно на принципите за интелигентна специализация.

- Съществува сериозна теоретична база и нормативна уредба (на национално и европейско ниво), касаещи развитието на биологичното производство, които в момента са в процес на преразглеждане и актуализиране.

- Основен недостатък е липсата на ясни правила за координация и комуникация между ключовите фигури, и по-специално насърчителната роля на държавата. Отличителен пример в това отношение е Националният план за развитие на биологичното земеделие в Република България в периода 2007-2013 г., за чието изпълнение не се предоставя никаква публична информация. Към момента все още няма план за новия програмен период.

- В периода 2009-2013 в България се наблюдават и запазват тенденциите на значително нарастване на биосектора (измервано от Министерство на земеделието и храните, предоставящо тези данни и на Eurostat, съгласно индикатори като брой оператори, площи и бр. животни по данни на сертифициращите организации). Въпреки тези положителни тенденции обаче биологичното производство е все още в начален стадий на развитие и с предимно експортна ориентация на произведеното като суровини. В същото време за развиващия се пазар на биопродукти се внасят такива от чужбина.

- Имайки предвид по-високите изкупни цени на продукцията и възможностите на пазарите на биосуровини за чужбина, както и предимствата които се дават на биопроизводителите при кандидатстване за финансиране по европейски и национални фондове, въпросът за мотивацията и вземането на решения за и във връзка с прехода към биологично производство, преработка или търговия, както и насърчаване на предприемачеството, остава един от най-важните, тъй като невинаги решенията, които се вземат отчитат всички фактори. Поради това и много често производителите не могат да достигнат нужната стабилност. Необходим е нов подход в това отношение за предварителна оценка на това дали да се предприеме прехода или не.

- Стремежът към изграждане на икономика, основана на знания, води до все по-нарастващо значението на иновациите и иновационната активност, и то в ключовите сектори за националната икономика, каквито са и земеделието и производството на храни. За съжаление, влагането на различен смисъл в понятията за иновация в различни документи, води до големи несъответствия в действията на компетентните органи, и особено предоставяните финансираня по европейски и национални програми. Въпросът за изграждането на иновационната система и насърчаване на трансфера на иновации остава нерешен.

- За развитие на биологичното производство в страната са нужни „маркетингови иновации“, не само изразени в промени в дизайна и опаковката на продуктите, позиционирането, промоцията или ценообразуването, а и предполагащи нови маркетингови подходи и връзки с потребителите.

- Основни проблеми са тези, свързани с въпросите във връзка с недостатъчното финансиране и инвестициите, необходими за биологичното производство, които винаги се поставят като основна пречка в развитието на сектора. Подходът на разчитане на безвъзмездни помощи

от страна на национални или европейски фондове е грешен. Постигането на финансова стабилност от биологичните производители е основна цел и може да бъде решено само по пътя на самостоятелното и целенасочено развитие.

• Възможност, която заслужава внимание, е прилагането на концепцията за алтернативните хранителни мрежи - Alternative food networks (AFNs), и по-конкретно Community-supported agriculture (CSA). Интегрирането на биологично производство и устойчиви форми на туризъм също дава големи възможности за нови решения и иновации. Използването на възможностите, които се предоставят от съвременните ИКТ, е задължителен елемент в развитието на сектора.

Втора глава „Възможности на биологичното производство за постигане на устойчиво развитие на селските райони“ предлага проучване на факторите, условията за развитие и възможностите на биологичното производство за иновации в земеделието и устойчиво развитие на селските райони.

Първи параграф *„Анализ и оценка на основните фактори за развитието на биологичното производство в Република България във връзка с постигане на устойчиво развитие на селските райони“*

Първият раздел *„Изпълнение на стратегическите цели на национално ниво“* поставя един от най-важните въпроси, а именно: до каква степен стратегическите документи на национално и местно ниво предразполагат развитието на биосектора и създават условия и възможности, най-вече във връзка с глобалните цели за устойчив растеж.

Налице са значителен брой стратегически документи на различни нива – национално, областно, общинско. Остава открит обаче въпросът за тяхното изпълнение и оценка, както и актуализиране или разработване на нови. В много от случаите се оказва, че не е достатъчно само да се

установи рамката за развитие, за да се отговори на изискванията на ЕС за наличие на нормативна база и институционална подкрепа. За проследяването на реалното изпълнение и процедурите по мониторинг обикновено липсват публично оповестени данни. В извършено проучване в експертна група са анализирани основните стратегически документи на Република България, имащи отношение към целите за постигане на устойчиво развитие на селските райони и насърчаване на биологичното производство в три основни направления: оценка на изпълнението и стратегическите цели, на развитието на биологичното производство във връзка с развитие на селските райони и на постигането на устойчивост. Първият дава възможност за оценка на десет най-важни стратегически приоритета, вторият включва десет фактора, които влияят на развитието на биологичното производство и селските райони, третият е за оценка на степента, до която биологичното производство би могло да допринесе за устойчиво развитие.

Въпреки че в основните стратегически документи много често биологичното производство не е пряко адресирано, са поставени цели за устойчиво развитие, опазване на околната среда и др., които биопроизводството със своите стандарти може да постигне, имайки предвид, че един от приоритетите за развитието на старната е развитието на земеделието като основа на икономическото развитие и повишаване конкурентоспособността на земеделските продукти в европейски и световен мащаб, изпълнявайки целите на ОСП и гарантирайки качество и безопасност и създавайки условия за екологично земеделие, опазващо околната среда и биоразнообразието. На областно и общинско ниво се засягат въпросите за устойчивото развитие, но не се адресира директно биологичното производство. Така поставените цели си остават просто такива, базирани в повечето случаи на неясни данни и липса на анализи, и

без планове и програми за изпълнение, както и ясна визия за финансиране на набеязаните дейности.

Нужно е цялостно преразглеждане на политиките и методите на работа на действащите лица в различните сфери, базирано на обективни анализи, и преминаване към интегрирани подходи с глобална насоченост по отношение на целите, но и детайлна осмисленост по отношение на дейностите.

Вторият раздел *"Насърчаване на предприемачеството в областта на биологичното производство"* разглежда биологичното производство като устойчива предприемаческа инициатива, като извежда предпоставките и основните фактори за насърчаване на предприемаческата и иновационната активност в селските райони, анализира предприемаческата култура, използваните предприемачески стратегии и методи за генериране на идеи за производство, преработка и пазарна реализация на земеделски продукти и развитие на алтернативните форми на туризъм в селските райони е важен елемент при анализа на възможностите и условията за производство, преработка и търговия с биологични продукти, и прави изводи, че насочването към биологично производство, както и съчетаването му с туризма, може да се разглежда като една от успешните предприемачески стратегии в развитието на малкия бизнес в селските райони.

Ориентирането към биологично производство е една алтернатива за бъдещото устойчиво развитие. Нарастването на сектора, който в момента е с предимно експортна насоченост в България (и то на суровини), открива големи възможности пред българските предприемачи. Осигуряването на информация за такива перспективни отрасли, на знания и умения в областта на предприемачеството, насърчаването на предприемаческото мислене, поведение и качества е в основата на мотивацията, генерирането на бизнес идеи и тяхното реализиране.

Като препоръки за насърчаване на предприемачеството в областта на биологичното производство са изведени следните: усъвършенстване на общата нормативна уредба; насърчителни мерки и подкрепа за развитието на малкия и средния бизнес; реформи в данъчната и осигурителната система; консултантски услуги, информационни дейности, мотивация и обучение за самонаемане; създаване на звена за административно и консултантско обслужване.

Третият раздел *„Идентифициране, анализ и оценка на основните фактори в развитието на биологичното производство“* предлага проучване на три групи фактори: фактори, влияещи върху развитието на земеделския сектор като цяло - състоянието на сектора към момента; тенденциите в развитието на сектора в световен мащаб; прилагането на ОСП; фактори, възпрепятстващи развитието на биологичното производство - липсата на информираност за качеството на продуктите; високите цени на продуктите; липсата на маркетингова стратегия и реклама; предлагането на натурални и екологични продукти, които се асоциират с биологичните; силната конкуренция от страна на вносни биологични продукти; фактори, благоприятстващи развитието на биологичното производство - потенциал за развитие; качество; нормативна уредба; институционална подкрепа; опазване на околната среда.

Анализът и оценката на основните фактори за развитието на биологичното земеделие в България е направен в експертни фокус-групи в посочените аспекти, които в последствие са обобщени и на тази основа са изведени препоръки.

Оценката на факторите, влияещи върху развитието на аграрния сектор в страната, показва много ниско ниво на административно и консултантско обслужване, което е основен проблем в развитието на сектора. От друга страна трябва да се вземе предвид и поведението на потребителите, като се отчетат и следните фактори, свързани с качеството

и безопасността на продуктите, грижа за здравето на потребителите и опазване на околната среда: удобство; качество; здраве; етика. Те определят изискванията към земеделските суровини, хранителните и нехранителните продукти.

Анализът на факторите, които затрудняват производството и реализацията на биопродукти в страната показва, че основен проблем е липсата на информираност за качеството на продуктите, липсата на маркетингова стратегия и реклама и силната конкуренция от страна на вносни биологични продукти. От факторите, които благоприятстват производството и реализацията на биопродукти в страната, най-голямо значение имат нормативната уредба и потенциалът за развитие на сектора.

Развитието на биологичното производство, което е в пряка зависимост от продажбите, се влияе най-общо от: подходящите природно-климатични условия, традиции, мотивация, пазарни позиции и имидж на производителите, наличната нормативна уредба и нейното прилагане, търсенето и предлагането на пазара, възможности за финансиране, маркетинга на биологични продукти, връзката и взаимоотношенията между производители на първична земеделска продукция, преработватели и търговци, връзката с другите икономически сектори и другите общи фактори (инвестиционен климат, инфраструктура и т.н.).

На основата на извършения анализ и проведените проучвания за условията и възможностите за развитие на производството, преработката и пазарната реализация на биологични продукти в България е направен обобщен анализ на основните фактори за развитието на биологичното земеделие в България, който насочва вниманието към търсене на възможности за повишаване на производството, предоставянето на информация и мотивацията, както и задоволяване нуждите от квалифицирани кадри в сектора чрез специализирани обучения.

Параграф втори „Проучване на условията и възможностите за развитие на биологичното производство в България“ представя SWOT-анализ за развитието на биологичното производство в България и извежда препоръки за насърчаване на развитието на биосектора.

SWOT-анализът показва по-високи нива на заплахите, което е обяснимо с обезлюдяването на селските райони, ниските доходи, неинформираността, неразвения пазар и неизползвани пазарни и финансови възможности и насочване на стопанските дейности към други сектори. Високи обаче са и стойностите на силните страни и възможностите, което показва, че е възможно преодоляване на слабите страни и избягване на заплахите, ако се разработи целенасочена и реално изпълнима политика, ангажираща всички ключови фигури в сектора и цялата общественост.

Представените анализи по отношение на условията и възможностите за развитие на биопроизводството в България, биха могли да се обобщят по следния начин: силни страни - потенциал за постигане на устойчив растеж, слаби страни - ограничени канали за дистрибуция на продукцията в страната, възможности- привличане на нови потребители, заплахи свиване на потреблението. Важно е следното: увеличаване на степента на информираност за предимствата на биологичното производство и потреблението на биологични продукти; подбор на подходящи сортове и породи; подбор и усъвършенстване на производствени технологии; намаляване на себестойността на биологичните продукти; увеличаване на производството; осигуряване на пазар.

Законодателството, стратегическите документи и институционалната подкрепа в областта на биопроизводството в страната са разработени и съобразени с европейските изисквания. Налице са технологии за биологично производство, които могат успешно да се прилагат. Научните изследвания в тази област не само се определят като приоритетни, но и

водят до конкретни научни резултати, приложими в практиката. Предпоставките за развитие на биопроизводството в страната са благоприятни. Към момента българското биопроизводство е ориентирано към реализация на външните пазари. Основните трудности в развитието на биопроизводството от производители и търговци в България са по-скоро от икономически характер - липса на средства и на пазар. Липсата на информираност, слабото обществено внимание, неразвитата търговия с български биопродукти на вътрешния пазар и увеличаващото се присъствие на вносни марки сертифицирани биопродукти са сред основните фактори, влияещи отрицателно на развитието на сектора. Като цяло обаче пазарът на биопродукти може да се определи като пазар с огромен потенциал, а биологичното земеделие - като конкретна практика за устойчиво развитие на селските райони и на страната, допринасяща за опазване на околната среда, запазване и развитие на природните и поземлените ресурси и съживяване на икономиката.

Биологичното производство е метод, прилаган основно в малки и средни ферми в страната, за които е трудно да постигнат обеми, с които биха имали някакви маркетингови предимства. И въпреки че пазарните възможности за биопродуктите са големи, рисковете, свързани с производството, са още по-големи. По принцип печалбата в аграрния сектор е ниска, което възпрепятства увеличаването на производството. Затова се подчертава необходимостта от изграждане на система, която да подпомага връзките с производителите и да подобрява иновационните дейности. Въпреки че се намира в растеж, биологичният сектор в момента не е достатъчен, за да осигури желаното развитие на селските райони. Създаването на благоприятна среда - постоянно актуализирана нормативна уредба и политики, информационни кампании, осигуряване на възможности за обучения, научни изследвания, трансфер на технологии, обмяна на добри практики, ефективен контрол с фокус върху оценка на

риска и превенция, т.н., е особено важно за насърчаване на предприемачеството. Основните проблеми могат да бъдат обобщени по следния начин: стратегическите документи и ключовите структури в държавен, бизнес и неправителствен сектор се нуждаят от координация. Изводите, направени в резултат на проучванията показват, че те са далеч от проблемите на биологичните оператори и в резултат е налице една неадекватна система от мерки за подкрепа.

Проведените дискусии подчертават, че разчитането на повишаващото се търсене на качествена и здравословна храна от страна на потребителя за развитие на биосектора е грешен подход. При подчертаната в първа глава липса на информираност в няколко важни насоки, това не би довело до съществени промени в развитието на биосектора по отношение увеличаване реализацията в страната в близко бъдеще. Нещо повече, едно от най-големите предизвикателства и в бъдеще ще бъдат негативните влияния на вносната продукция, която е предпочитана заради по-ниските си изкупни цени, върху развитието на българското производство като цяло, и в частност на биологичното производство, най-вече поради ниската покупателна способност на голяма част от потребителите в страната. Експортната ориентация на биопроизводството по отношение на суровини води до внос на преработени продукти от същите тези суровини, но на по-високи цени, които обаче са търсени, защото според разбиранията на потребителите са „качествени”. Погрешният подход за износ на суровини, който на пръв поглед носи печалба, всъщност се оказва пагубен за развитието на българската икономика, оттам и за качеството и стандарта на живот, както и за заетостта.

При това положение схващането, че страната разполага с една сравнително „чиста” природа и увеличаването на биоплощите ще доведе до нейното запазване, т.е. сме осигурили живот в здравословна среда, е сериозно застрашено първо заради ниското качество на предпочитаните за

закупуване в момента продукти, особено що се отнася до храните, и второ, защото все повече конвенционални производители и преработватели биха предпочели избягване на „излишните” разходи за опазване на околната среда, въпреки законовите задължения, което не би гарантирало необходимите условия за развитие и сертифициране на биологичните стопанства, най-вече по отношение недопускане замърсяване с неразрешени субстанции предвид силната раздробеност на земеделските земи и малките разстояния между площите, което силно увеличава рисковете за тях.

При положение, че законната рамка е налице, както и необходимите почвени, климатични, природни и др. ресурси, решаваща роля ще има повишаването на информираността на бизнес сектора, нестопанския сектор и на потребителите относно потенциала на биологичното производство за постигане на устойчив растеж, мотивацията за развитие в този сектор, насърчаване на предприемаческата активност и кооперирането (обединяването) по отношение на съхранение, преработка, маркетинг и реализация. Затова са необходими качествено нови подходи към развитието на биосектора, които да осигуряват реално изпълними, контролирани и ефективно изпълнени дейности.

Финансовите пречки за развитие в областта на биопроизводството, които се посочват като основни, всъщност изискват коренно различен подход от това, което се очаква от държавата и ЕС и се прави към момента. Това е по принцип проблем не само за развитието на биологичния сектор. Постигането на финансова самостоятелност е дълъг процес. Добрите примери показват, че това е пътят за развитие.

В резултат на проведените обсъждания са изведени следните препоръки в различни направления:

Финансиране: За развитието на биологичното земеделие е необходимо постигането на финансова самостоятелност от земеделските

производители и стопанства, а не разчитане на субсидии от държавата или ЕС.

Пазар: Поради немного голямата разлика в цената на продажба на биологични и конвенционални продукти от земеделските производители, е важно подчертаване на качеството - важно за здравето и за околната среда, и цената на това качество. Принципно цените, на които се продават тези продукти в търговската мрежа са с много голяма разлика. Затова, имайки предвид, че цената е основен фактор при покупка, е много важно осъзнаването на значението на самите биологични продукти в двата аспекта: биологичните продукти имат по-висока себестойност на продукцията (по-високи разходи за производителите), а потребителите, плащайки за нея, всъщност субсидират производителите, осигуряващи важно обществено благо - опазване на околната среда и здравето, и осигуряване на развитието на бъдещите поколения. Големите търговски вериги, които в последно време са основното място за закупуване на хранителни и други продукти и доминират над специализираните магазини, хипермаркетите, малките квартални магазинчета и пазарите, биха могли да разширят асортимента си към повече биологични продукти и да привлекат вниманието на потребителите със своите рекламни кампании и повишаване на мотивацията за търсене и закупуване на биологични продукти. Други възможности: насочване на ресторанти и заведения към предлагане на биологични продукти; използване на Интернет за директни продажби; сдружаване на операторите и създаване на мрежи за дистрибуция; интегриране с туризма, вкл. предлагане на биопродукти и на чуждестранните туристи.

Мотивация: Организирането на информационни кампании за земеделските производители за възможностите и предимствата на биологичното земеделие и започването или преминаването към биологично производство, както и за потребителите за предимствата на

биологичното производство в по-тесен (касаещ пряко тях) и по-глобален аспект. Липсата на информираност е един от основните фактори. Тя може да бъде в няколко насоки: произход, съставки, ползи от консумиране на биологични продукти и т.н. Информацията за това се предава главно между роднини, приятели и познати, неформални групи и др. Медиите не отразяват достатъчно предимствата на биопродуктите. Телевизионните репортажи и предавания не са насочени конкретно към биологичното земеделие, а по принцип към въпроси от здравен характер или опазване на околната среда. Вестниците и списанията в по-голяма степен застъпват биологичното производство, но информацията, която се поднася в тях остава някак неразбираема и недостигима за масовия потребител. Друг проблем е объркващата информация за натурални, природни, екологични и др.

Продукти: Преодоляването на липсата на информираност за същността на биологичното производство и различното възприемане, както и объркването на понятия, липсата на умения да се работи с етикети, липсата на доверие в производителите и контрола и т.н. изисква широкомащабни кампании, ангажиращи цялата общественост.

Обучение: За производството, преработката и продажбата на биологични продукти е необходим квалифициран персонал, особено за продажбите. За това е необходим достъп до специализирана литература, организиране на семинари, работни срещи и други информационни събития. От друга страна възможностите на професионалното обучение и висшето образование трябва да се използват. Необходимо е включване на всички нива от възпитанието и обучението - от детските градини до университетите, с използване на подходящи методи и средства. Една добра практика са посещенията на биологични ферми с учебна и опознавателна цел.

Производство и преработка: Повече преработвателни предприятия за биологични продукти, един от начините за което е сдружаването на земеделски производители. Разбира се необходима е законова рамка и институционална подкрепа, насърчаване и мотивация за предприемаческа активност в този бизнес чрез финансови мерки за подпомагане и кампании в медиите, а защо не и разработване на отделна стратегия.

Контрол: Ефективният контрол върху производство, дистрибуция и етикетирание е свързан и с потребителското доверие. Контролът, който по принцип трябва да се осигурява нормативно от държавата, трябва да се подпомага от всички чрез предоставянето на актуална информация и обратна връзка за реакция на момента. Общата селскостопанска политика на ЕС (ОСП) поставя на преден план целите за безопасните храни, за прилагането на технологии, щадящи природните ресурси, акцентирайки върху развитието на биологичния сектор. Състоянието, в което се намира в момента българското производство, не отговаря на изискванията за спазване на добрите земеделски практики, екологичните изисквания и стандартите за качество и условията за производство. Ако не се извършат коренни промени, прилагането на ОСП може да доведе до невъзможност за съществуване на малките и средните производители. От една страна, проблемите с развитието на пазара на земята и усъвършенстването на пазарните механизми за реализация на земеделски суровини и продукти могат да бъдат решени чрез стимулираща държавна политика за земеделското производство и подпомагане на развитието на земеделските сдружения. От друга страна, биологичното производство е метод на производство, който в най-голяма степен поставя ударение върху опазването на околната среда и здравето на животните и хората, и чрез прилагането на който може пряко да се отговори на съответните изисквания и то в най-голяма степен.

Трети параграф „Насоки и перспективи за иновации в земеделието чрез развитие на биологичното производство“ разработва направените изводи в параграф 1.3. за това, че са необходими преди всичко маркетингови иновации за развитието на биологичното производство в страната, които допълнително се обосновават от проведено изследване.

Първият раздел „Биологичните ферми: планиране и маркетинг“ представя проучването, базирано на работата със земеделски производители, кандидатстващи и/или изпълняващи проекти по Програмата за развитие на селските райони, като поставя важни въпроси относно мотивацията и планирането в развитието на биологичното производство в България, извеждайки основните недостатъци на предоставянето на безвъзмездна финансова помощ с акцент върху подготовката и изпълнението на проекти.

Направена е оценка на най-важните критерии в биологичния маркетинг. Резултатите показват добри нива на мотивация, размер на продажбите и разпознаване на конкуренцията в биологичния сектор, и много ниски за продуктовата диверсификация на фермите, реалното ценообразуване, разпознаване на клиентите, реклама, управление на фермата, формулиране на стратегии и финансово планиране. Нуждата от ценообразуване, стратегии за продажби и промоция е много подчертана, както и нуждата от добро управление.

Основният въпрос е следният: разумно ли е да се инвестира в биологично производство и кога? Благодарение на строгата регулация и контрол, биологичното производство е екологично ефективно, но все още съществуват дискусии относно икономическата му ефективност и възможностите за по-широко разпространение на биологичните методи на производство. Ако биопроизводителите не могат да формират печалба при конкурентни цени в сравнение с конвенционалните, биоземеделието ще

продължи да бъде „люксозен“ метод, от който се възползват само ограничен брой потребители.

Това поставя отново въпросите за мотивацията за развитие в областта на биологичното производство и планирането. Съответствието на биологичното производство с поставените цели за устойчиво развитие и промените в потребителското поведение и търсене на здравословни продукти не е достатъчно. Цените са важен елемент във вземането на решение за покупка от потребителите от една страна, а от друга – решенията, вземани от производителите във връзка с производството. Проучването показва, че основният проблем е подходът към предоставяните възможности за подпомагане чрез безвъзмездни финансови помощи, както и липсата на маркетингово планиране и стратегии, основани на реални данни, анализи и ясна визия за бъдещото развитие. Необходимо е излизане извън рамките на традиционните методи и подходи, както и търсене и прилагане на нови във връзка с осигуряване на пазари и реализация на продукцията.

Вторият раздел *„Възможности за развитие на концепцията „биоземеделие, подкрепяно от обществото“* представя проучване и оценка на нагласите и възможностите за приложение на концепцията *„биоземеделие, подкрепяно от обществото“*, включващо въпроси за готовността за участие в подобни сдружения и изяснява причините за дадените отговори. Целта на създадения въпросник е да установи в една малка група каква е информираността и какви биха били мотивите за потребителски избор. Анкетираните дават добра оценка на възможността концепцията *„земеделие, подкрепяно от обществото“* да се развива в страната.

По този начин изследването прави анализ на състоянието, законовата и финансовата рамка за развитие на биопроизводството в България, проучва условията и възможностите за развитието му в страната в

контекста на заложените стратегически цели за постигане на устойчив растеж, анализира основните фактори и формулира насоки и перспективи за развитие на биопроизводството. Очертаните основни проблеми са свързани със слабата информираност на потребителите относно предимствата на биопродуктите, ниския среден доход в страната, ограничения продукт избор, доскоро трудното разпознаване на биопродуктите и липсата на потребителско доверие. За разлика от другите разработки в областта на разглежданата тематика, основната идея е, че за развитието на биологичното земеделие е необходимо постигането на финансова самостоятелност от производители и преработватели, а не разчитане на субсидии от държавата или ЕС. Основен извод е, че решаването на финансовия проблем чрез директно субсидиране не е водещо за развитието на сектора, което се приема и като становище в настоящата разработка, различаващо се от изказваните досега. Подчертава се значението на прилагането на организационни и маркетингови иновации в земеделските стопанства и подкрепяща ролята на държавни и местни власти за насърчаване на развитието на биологичното производство като една от алтернативите за постигане на устойчиво развитие на селските райони в страната.

Изводи от втора глава

- Анализът на основните елементи в развитието на биологичното производство в България показва, че са налице необходимите регулаторни механизми от страна на държавата и достъпа до финансиране, необходими са подобрения в осигуряването на квалификация за работа в биосектора, както и насърчаване на научноизследователската и развойната дейност и предприемаческата активност.

- Разглеждането на предприемачеството като основа на устойчивото развитие и основен елемент в националните планове за действие по заетостта, налага анализ на предпоставките и основните фактори за

насърчаване на предприемаческата и иновационната активност в селските райони, анализа на предприемаческата култура, използваните предприемачески стратегии и методи за генериране на идеи за производство, преработка и пазарна реализация на земеделски продукти и диверсификация. Насочването към биологично производство, както и съчетаването му с туризма, може да се разглежда като една от успешните предприемачески стратегии.

- Информация за насоките на развитие на биологичното производство и за необходими подобрения може да бъде предоставена чрез изследването на условията и възможностите за развитие на биологичното производство и маркетинг и обобщени анализи на основните фактори, влияещи на неговото развитие.

- Обобщеният анализ на основните фактори за развитието на биологичното земеделие в България насочва вниманието към търсене на възможности за повишаване на производството, предоставянето на информация и мотивацията, както и задоволяване нуждите от квалифицирани кадри в сектора чрез специализирани обучения.

- SWOT-анализът показва високи нива на заплахите, което е обяснимо с обезлюдяването на селските райони, ниските доходи, неинформираността, неразвения пазар и неизползвани пазарни и финансови възможности и насочване на стопанските дейности към други сектори. Високите стойности на силните страни и възможностите свидетелстват, че е възможно преодоляване на слабите страни и избягване на заплахите, ако се разработи целенасочена и реално изпълнима политика, ангажираща всички ключови фигури в сектора и цялата общественост.

- Решаваща роля в развитието на биологичното производство ще има повишаването на информираността на бизнес сектора, нестопанския сектор и на потребителите относно потенциала на биологичното производство за постигане на устойчив растеж, мотивацията за развитие в

този сектор, насърчаване на предприемаческата активност и кооперирането (обединяването) по отношение на съхранение, преработка, маркетинг и реализация.

- Финансовите пречки за развитие в областта на биопроизводството, които се посочват като основни, всъщност изискват коренно различен подход от това, което се очаква от държавата и ЕС и се прави към момента, разчитайки на безвъзмездно финансиране.

- Необходими са качествено нови подходи към развитието на биосектора, които да осигуряват реално изпълними, контролирани и ефективно изпълнени дейности на различни нива – национално, регионално и организационно.

- Устойчиво развитие на селските райони може да бъде постигнато не чрез увеличаване на дела на биологичното производство в страната, а чрез подобряване на управлението на биосектора на различни нива – национална рамка, изграждане на капацитет и управление на земеделските стопанства, производствени или търговски предприятия.

Направените анализи са база за разработване на подходи и инструменти за управление на биологичното производство, представени в *трета глава „Комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива“*.

Авторите диференцирани виждания са отразени в концепция за осъществяване на подкрепящата роля на държавата и на европейските фондове във връзка с програмен период 2014-2020, включваща и методическа референтна рамка във връзка с разработването на Национален план за развитие на биологичното земеделие в Република България, както и визия за адаптиране на европейските документи, изменения и допълнения в националното законодателство. Предложени са инструменти

за изграждане на капацитет в биологичното производство и управлението на земеделските стопанства и инструменти за усъвършенстване на организацията и управлението на ниво „земеделско стопанство, производствено или търговско предприятие“.

Разработеният инструментариум е подложен на тестване в експертни групи, като са формулирани основни изводи и приложно-ориентирани методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора за устойчиво развитие на селските райони.

Първи параграф представя модела, основните съображения при неговото разработване и неговата апробация в експертна група. Биологичното производство е разгледано като иновативен подход за развитие на малките и средните стопанства с потенциал за съществен принос към постигане на целите на устойчивото развитие, като подчертава че за това са необходими набор инструменти за усъвършенстване на неговото управление.

Основните изводи и приложно-ориентирани методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора за устойчиво развитие на селските райони подчертават, че за националните реалности висока конкурентоспособност може да се постигне не чрез мащаби и количества, а чрез прилагане на организационни и маркетингови иновации, за което е необходим подходящ инструментариум за управление в сектора на различни нива, съобразени с основни сфери на въздействие, идентифицирани чрез факторен и проблемен анализ в настоящото изследване, което прави предложение за комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство с различни сфери на въздействие, основан на прилагане на различни подходи, и съставен от набор елементи, представени като инструменти за управление на различни нива.

Представеният комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство очертава основни сфери на действие на различни нива на управление.

Функции на управлението	Целеполагане, планиране, организиране, контролиране, регулиране								
Сфери на въздействие	Производство	Контрол	Финансиране	Пазари	Изследвания, технологии, иновации	Обучение	Мотивация	Устойчивост	Подходи
Ниво на управление									
Национално	Концепция за насърчаване развитието на биологичното производство в програмен период 2014-2020								
Регионално NUTS-2	Инструменти за изграждане на капацитет в биологичното производство и управлението на земеделските стопанства								
	Модел за разработване и прилагане на нови технологии и процеси в биопроизводството чрез изграждане на регионални системи за знания и иновации в земеделието								
	Модел за изграждане на мрежи с фокус на междусекторното партньорство								
Организационно	Концептуална рамка за изграждане на компетенции в биологичния сектор								
	Методика за оценка на готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти	Съпътни на преход към биологично производство и/или търговия с биопродукти	Модел за изграждане на CSA-група	Модел за разработване на маркетингова стратегия в биологичната ферма	Портфолио на компетентностите в областта на управлението на биологичното стопанство с карта за самооценка и насоки за самоусъвършенстване	Концептуална рамка за оценка и управление на риска		Интегриран Проектен Системен Процесен	

Моделът включва осем сфери на въздействие: производство, контрол, финансиране, пазар, изследвания, технологии и иновации, обучение, мотивация и устойчивост, включени в инструменти на три нива на управление в биологичното производство: национално, регионално (NUTS2) и организационно (земеделски стопанства, преработващи предприятия или търговски организации), прилагащи интегрирани, проектни, системни и процесни подходи.

Моделът отчита управленската дейност като съвкупност от функции, между които съществува логическа връзка и зависимост. Възприета е следната позиция за функциите на управление: целеполагане, планиране, организиране, контролиране и регулиране.

Потенциални потребители на предложения инструментариум в различните му части са институции на държавната власт и местното самоуправление, земеделски производители, преработватели и търговци, както и обучителни, научноизследователски и консултантски организации.

Общото схематично представяне предлага основните инструменти, част от които са разработени и представени в рамките на настоящия дисертационен труд. Извън неговите цели остават концептуална рамка за изграждане на компетенции в биологичния сектор, портфолио на компетентностите в областта на управлението на биологичното стопанство с карта за самооценка и насоки за самоусъвършенстване и концептуална рамка за оценка и управление на риска, които са изведени в резултат на направените проучвания и се отбелязват като възможност за продължаване на авторските изследвания.

Моделът е апробиран чрез предварително подготвена карта за експертна оценка. Формулирани са следните основни критерии: актуалност на модела; цялостно и коректно обхващане на набелязаните сфери на въздействие; използване на адекватни подходи; иновативност на модела; потенциал за приложимост в практиката. Цялостното и коректно обхващане на набелязаните сфери на въздействие е оценено, както следва: производство; контрол; финансиране; пазари; изследвания, технологии, иновации; обучение; мотивация; устойчивост. Апробацията на модела в експертна фокус група събира оценки и мнения на експерти, показващи, че той е представен с достатъчно научни аргументи и примери и неговото прилагане би допринесло за устойчиви доходи на производители и преработватели, за развитие на селските райони, за опазване на околната среда и здравето на потребителите. Акцентът върху биологичното производство е твърде съществен за развитието на селските райони, както и за насърчаване към устойчив поминък на местното население. Основно подчертано достойнство е комплексното извеждане на метода чрез

основните елементи за управление на производството и реализиране на продукцията.

Във втори параграф *„Предложения за подобряване на националната рамка и управлението в областта на биологичното производство“* и трети параграф *„Инструменти за усъвършенстване на организацията и управлението на ниво „земеделско стопанство, производствено или търговско предприятие“* са представени в детайли основните елементи на предложения модел.

Тук са обхванати основните научни и приложни приноси от проведеното изследване, които се извеждат от предложения комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване на развитието и усъвършенстване на управление в биологичното производство в съответствие с определените сфери на въздействие на различни нива на управление, който включва следните елементи:

1. Концепция за насърчаване развитието на биологичното производство в програмен период 2014-2020, включваща Визия за адаптиране на европейските документи, изменения и допълнения в националното законодателство и Методическа референтна рамка във връзка с разработването на Национален план за развитие на биологичното производство в България;

2. Инструменти за изграждане на капацитет в биологичното производство и управлението на земеделските стопанства

Инструментите се предлагат за насърчаване развитието и усъвършенстване на управлението на регионално ниво (NUTS2) и включват:

- Модел за разработване и прилагане на нови технологии и процеси в биопроизводството чрез изграждане на регионални системи за знания и иновации в земеделието;

- Модел за изграждане на мрежи с фокус на междусекторното партньорство.

3. Инструменти за управление в земеделските стопанства, производствени или търговски организации, извършващи дейност в биологичния сектор

- Методика за оценка на готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти

- Стъпки на преход към биологично производство и/или търговия с биопродукти

- Модел за разработване на маркетингова стратегия в биологичната ферма

- Модел за изграждане на CSA-група (биоземеделие, подкрепяно от обществото)

Базирайки се на цялостно проучване на различните аспекти на мотивацията за развитие на биологично производство и поведението от гледна точка на различни групи ключови фигури в сектора, вкл. и потребители, както и на анализ на литературни източници и международния опит, дисертационният труд подчертава, че за развитието на сектора в България са необходими качествено нови подходи и подходящ инструментариум за управление, които да поставят сериозна основа за вземането на информирани решения и постигане на финансова самостоятелност на биологичните производители, преработватели или търговци. Далеч от мисълта да се negliжира ролята на държавата или европейските финансираня, основните изводи акцентират на насърчаващата им роля чрез добро управление, основан на научнообосновани анализи и оценки, и в никакъв случай създаване на неравнопоставеност и предпоставки за небалансирано развитие в селските райони.

Изводи от трета глава

- Основните съображения при създаването на инструментариума за подобряване на управлението в биологичното производство са свързани с отчитане на съвременните реалности и предизвикателства в развитието на земеделския сектор, налагащи търсене на нови подходи и инструменти за устойчиво развитие.

- Изследването изгражда комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива и представя в детайли неговите елементи, предлагайки нов поглед върху използваните подходи, акцентирайки на значението на доброто управление, иновациите и устойчивостта в развитието на земеделския и свързани с него сектори с потенциал за развитие в селските райони.

- Основните изводи и приложно-ориентирани методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора за устойчиво развитие на селските райони подчертават, че за националните реалности висока конкурентоспособност може да се постигне не чрез мащаби и количества, а чрез прилагане на организационни и маркетингови иновации.

- Постигането на финансова самостоятелност от биологичните оператори се счита като основна цел на управлението в биологичния сектор, без при това да се отрича подкрепящата роля на държавата и европейските фондове.

- Потенциални потребители на предложения инструментариум в различните му части са институции на държавната власт и местното самоуправление, земеделски производители, преработватели и търговци, както и обучителни, научноизследователски и консултантски организации.

- Предложеният модел предполага по-нататъшно развитие на отделни негови елементи, особено във връзка с изграждане на

компетенции в биологичния сектор, оценка на риска и разработване на иновации.

- Апробирането на модела в експертна фокус група води до основния извод, че той е от актуално значение и с потенциал за приложимост в страната, акцентирайки на една производствена и пазарна ниша, която търпи развитие към момента.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Общата селскостопанска политика на ЕС, ориентирана към балансирано териториално развитие и изградена в съответствие с общите стратегически цели за периода 2014-2020, поставя на преден план целите за безопасните храни, за прилагането на технологии, щадящи природните ресурси, акцентирайки върху развитието на биологичния сектор, използващи методи на производство, които в най-голяма степен поставят ударение върху опазването на околната среда и здравето на животните и хората, и чрез прилагането на които може да се отговори напълно на нормативните изисквания в тази област. Настоящата разработка от една страна подчертава приноса на биологичното земеделие за опазването на природните ресурси, компонентите на околната среда (почви, води, биоразнообразие и ландшафт) и хуманното отношение към животните към животните - екологично устойчиво развитие. От друга страна, тя показва големия потенциал на сектора за постигане на устойчив икономически и социален растеж и принос за устойчивото развитие на селските райони. Подчертаните предимства на биологичното производство са: производство на здравословни храни с високи технологични качества; по-голямо търсене на земеделски продукти и храни, получени по биологичен начин; създаване на нов пазар на земеделски продукти; по-високи пазарни цени; по-малко интензивно използване на земята; намален разход на енергия; постигане на по-добър баланс между търсенето и предлагането на

земеделски продукти; опазване на компонентите на околната среда (почви, води, биоразнообразие, ландшафт); запазване на земеделските земи; развитие на селските райони. Биологичното производство има потенциала да създаде здрави връзки между селски и градски райони и да донесе финансови и социални ползи и за двете. Основният проблем е да се създаде правилната рамка за това развитие.

Дисертационният труд изследва условията, възможностите и предизвикателствата пред биологичното производство, разглеждайки актуални въпроси в развитието и управлението на биологичното производство в България в отговор на съвременните тенденции за развитие, наложили се в резултат на процесите на глобализация и урбанизация и във връзка със стремежа за постигане на устойчиво развитие и трансфера на иновации.

Изследването показва положителните тенденции в развитие на разглеждания сектор в Европа, света и България, но идентифицира и следните проблеми: административни - липса на координация между ключовите фигури, липса на реално изпълнима стратегия, недостатъчен административен капацитет; маркетинг - ниско търсене на биопродукти, липса на сигурни пазари, индивидуални продажби, липса на връзки с преработватели и търговци; производство - малък брой сертифицирани биопроизводители, т.е. малки обеми продукция; опит и ноу-хау - липса на познания и мотивация, неефективна връзка с научни и изследователски организации; консултантски услуги - недостатъчен капацитет.

Направен е комплексен анализ на състоянието, законовата и финансовата рамка за развитие на биопроизводството в България, проучени са условията и възможностите за развитието му в страната в контекста на заложените стратегически цели за постигане на устойчив растеж, анализирани са основните фактори и са формулирани насоки и перспективи за развитие на биопроизводството. Основните

идентифицирани проблеми са свързани със слабата информираност на потребителите относно предимствата на биопродуктите, ниския среден доход в страната, ограничения продуктов избор, трудното разпознаване на биопродуктите и липсата на потребителско доверие. За разлика от другите разработки в областта на разглежданата тематика, основната идея е, че за развитието на биологичното земеделие е необходимо постигането на финансова самостоятелност от производители и преработватели, а не разчитане на субсидии от държавата или ЕС. Основен извод е, че решаването на финансовия проблем чрез директно субсидиране не е водещо за развитието на сектора, което се приема и като становище в настоящата разработка, различаващо се от изказваните досега.

Решенията за осъществяване на подкрепящата роля на държавата и европейските фондове са отразени в концепция за насърчаване на развитието на сектора в страната, чийто базисен модел се основава на дейности по информиране. Концепцията е ориентирана към необходимата подкрепа от страна на държавата за насърчаване развитието на биологичното производство. Общата цел е създаване на благоприятна бизнес и обществена среда за развитие на биологичното производство в страната. Специфичните цели на концепцията са улесняване на достъпа до информация; насърчаване на предприемаческата активност; насърчаване на иновационната активност. Концепцията е фокусирана основно върху дейности за информиране, обучения и публичност на добри практики в областта на биологичното производство в контекста на устойчивото развитие на селските райони, както и такива, насърчаващи научноизследователска и развойна дейност, консултантски услуги и трансфер на иновации.

Изследването предлага създаване на специализирани мобилни центрове за консултации, обучение и насърчаване на предприемачеството в областта на производството и търговията с биопродукти, като поставя

акцент върху необходимостта от насърчаване на и обединяване в сектора и подчертава необходимостта от изграждане на система за знания и иновации в земеделието, за която се предлага адаптиран модел за страната. Възможностите за развитие на биопроизводството и неговото интегриране с други сектори се изследват от гледна точка на зависимостта от потребителското търсене и каналите за реализация.

Важността на вземане на правилни решения е отразена в методика за оценка на степента на готовност за преминаване към биологично производство, преработка или търговия с биопродукти и модел за преход. Методиката за оценка на готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти се предлага, имайки предвид необходимостта от интегриран подход при производството и търговията с биологични продукти, както и становището, че биологичното производство е преди всичко начин на мислене. Тя би могла да се използва и от биологични производители / търговци за оценка на слабите места и търсене на насоки за подобрене.

Формулирани са основните етапи/стъпки на преход към биологично производство или търговия с биопродукти, базирани на основната идея на биологичното производство - планиране, организация и управление, превантивни мерки и контрол на процесите за постигане на устойчив растеж. Идентифицирането на стъпките при започване на преход към производство или търговия с биопродукти, представено под формата на алгоритъм, се различава от подхода, използван до момента, основен момент в който са използваните технологии - тук акцентът е върху управлението, цялостния контрол върху процесите и постигане на устойчив растеж.

Наред с проблемите за предоставяне на информация и мотивация за развитието на биологичното производство, разработката поставя един важен маркетингов въпрос за реализацията на произведеното

(характеризира се предимно с експортна насоченост, без добавяне на стойност), анализ разходи-приходи, ценообразуването и формирането на печалба. Прави се предложение за модел за разработване на стратегии в областта на биопроизводството с акцент върху предварителните анализи, елементите на маркетинг микса и обратната връзка в процеса на изпълнение.

Дисертационният труд разглежда развитието на биопроизводството в България като един от вариантите за приложение на иновативната концепция "community supported agriculture" и съживяване на селските райони. Постигането на устойчиво развитие, включващо елементите „People, Planet & Profit”, е обвързано, както с местното културно развитие, традиции и идентичност, така и с потребителското търсене. „Пазарите в градовете” вече имат нови изисквания към продуктите, особено по отношение на храните, което предоставя нови възможности за предприемачите в областта на биопроизводството. Прилагането на концепцията “community supported agriculture” може да доведе до нови насоки в развитието на биопроизводството в страната (и интегрирането му с други отрасли), като ефективна предприемаческа стратегия за развитие на селските райони, изходна точка в която е „търсенето в градовете”, включващо не само храни, хранителни и други продукти, но и места за почивка и възстановяване, пейзаж, природа, култура, инфраструктура и т.н.

Анализирайки международната и националната рамка за развитие и управлението в биопроизводството, състоянието на сектора в Република България, съвременните проблеми и тенденции, дисертационният труд проучва възможностите, които предоставя биопроизводството за иновации в земеделския и хранителния сектор във връзка с постигането на устойчиво развитие на селските райони, и предлага актуални подходи за организационни и маркетингови иновации в малките и средни стопанства

и инструменти за управление на биологичното производство за подпомагане процесите на утвърждаване на стандарти за добро управление и подобряване функционирането на българските биопроизводители в условията на съвременните процеси на глобализация и урбанизация и нарастващите изисквания към земеделския и хранителния сектор по отношение осигуряването на качество и безопасност на храни, околна среда и здраве.

IV. ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни приноси

– Направена е комплексна оценка на развитието на биологичния сектор в България – анализирани и критично оценени са състоянието проблемите и факторите в неговото развитие. На тази основа е обоснован потенциалът му за принос към устойчивото развитие на селските райони.

– Моделирани са възможностите за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване на развитието и усъвършенстване на управлението на биологичното производство, като за целта са идентифицирани основни сфери на въздействие (производство, контрол, финансиране, пазар, изследвания, технологии и иновации, обучение, мотивация и устойчивост) на различни нива на управление (национално, регионално и организационно – земеделски стопанства, преработващи предприятия или търговски организации).

Научноприложни приноси

– Формулирани са препоръки за създаване на подходяща институционална и обществена среда на управлението и развитието на биологичното производство, вкл. чрез подобряване на националната рамка, използване на качествено нови подходи на управление и маркетингови иновации.

– Предложен е инструментариум за усъвършенстване на организацията и управлението в сектора на биологичното производство, от гледна точка на превръщането му в устойчив бизнес модел и успешна предприемаческа стратегия за развитие на малкия бизнес в селските райони.

– Моделът и разработеният инструментариум за неговото приложение са апробирани в експертни фокус-групи, на базата на което са направени приложно-ориентирани оценки и методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора в контекста на устойчиво развитие на селските райони в България.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Арабска, Е.**, Великова, М. 2017. Разработване на комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони. Отчетна научна конференция на ВУАРР 2016, 1-2 декември 2016. Списание за наука „Ново знание“, 6-1 (2017), стр. 105-119.

2. **Arabska, E.**, Velikova, M. 2017. Approaches and instruments for sustainable rural development through organic production encouragement. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series, IBANESS Conference Series-Edirne, Turkey, 4-5 March 2017, Conference Proceedings, ISBN 978-605-67281-0-5, pp. 972-981.

3. Velikova, M., **Arabska, E.** 2015. Opportunities for sustainable rural development in Bulgaria. International Scientific-Practical Conference "Food, Technologies & Health", 2015 Proceedings Book, pp. 169-174.

4. **Арабска, Е.** 2015. Мениджмънт на биологичното производство за устойчиво развитие на селските райони. Академия за иновации и устойчивост. ISBN 978-619-7246-01-8.

5. **Арабска, Е.** 2015. Подходи за устойчиво развитие на селските райони чрез прилагане на принципите на корпоративната социална отговорност в биологичното производство. Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие „Агробизнесът и селските райони - настояще и бъдещо развитие“, 15 и 16 октомври 2015 г., гр. Варна, Сборник доклади, ISBN 978-619-184-016-8, стр. 292-299.

6. **Arabska, E.** 2014. Marketing Strategies in Organic Production in Bulgaria. Discourse Journal of Agriculture and Food Sciences, www.resjournals.org/JAFS, ISSN 2346-7002 Vol. 2(2):76-84.

7. **Arabska, E.** 2013. Application of a new method for evaluation of the readiness of producers / traders for conversion to organic production / trade. The Małopolska School of Economics in Tarnów Research Papers Collection, Works on management, PL ISSN 1506-2635, pp. 21-36.

8. **Арабска, Е.** 2013. Методика за оценка на готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти. Списание за наука „Ново знание“, година II, бр. 1, ВУАРР – Пловдив; Юбилейна международна научно-практическа конференция на ВУАРР „България на регионите“ 2012, стр. 229-236.

9. **Arabska, E.** 2013. Sustainable rural development through organic production encouragement in state and local strategies in Bulgaria. 4th International Conference of Economic Sciences Quality of Life, Sustainability and Locality; 9-10 May 2013 – Kaposvár University - Kaposvár – Hungary, Book of Abstracts, p. 67, Conference Proceedings, pp. 518-527.
10. **Арабска, Е.** 2012. Възможности за финансиране на биологичното производство в България. Списание за наука „Ново знание“, година I, No. 4, ВУАРР - Пловдив, стр. 51-56.
11. **Арабска, Е.** 2012. Насърчаване на предприемачеството в селските райони. Сборник доклади Научно-практическа електронна конференция с международно участие „Развитие на агробизнеса и селските райони в България и ЕС - перспективи 2020“, Варна, ISBN 978-954-9430-92-9, стр. 255-264.
12. **Арабска, Е.** 2012. Възможности за производство и пазарна реализация на биологични хранителни продукти в България – икономически, социални и екологични аспекти. Международна научно-практическа конференция «Храни, технологии и здраве», Пловдив, Институт за изследване и развитие на храните, стр. 73-83.
13. **Арабска, Е.** 2012. Биологичното земеделие в България – нормативна уредба и насоки за развитие. Сборник на докладите от Девета национална научно-техническа конференция с международно участие „Екология и здраве’2012” – Пловдив, ISSN 1314-1880, стр. 323-328.

БЛАГОДАРНОСТИ

Авторът изказва специални благодарности на: научния си ръководител доц. д-р Мария Великова за подкрепата и неуморната работа; проф. д-р Павел Павлов, доц. д-р Светла Михалева и състава на катедра „Администрация, управление и политически науки“ за ценните методически напътствия и съвети; рецензентите по предварителното обсъждане на дисертационния труд доц. д-р Снежанка Овчарова и доц. д-р Кремена Андонова за поставените оценки и полезните препоръки.

Благодаря за възможността да работим заедно и да бъда част от докторантската школа на ВСУ „Черноризец Храбър“! Благодаря за това, че ми показахте един различен начин на работа, разкрихте тайните на качествените научни изследвания и тяхното представяне и допринесохте за академичното ми израстване!

Екатерина Арабска